

М. В. ПРОСКУРОВ**НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
ТА В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ**

Висвітлені питання розуміння права набувальної давності, як явища, а також як інституту права власності на території Російської Імперії та на території сучасної України. Проведено аналіз низки законодавчих актів, які діяли в різні часи на згаданих землях. Визначено строки, які надавалися нормативними актами для набуття права власності. З'ясовано коло речей, до яких застосовувалося право набувальної давності. Досліджені умови, які висувалися законодавством або звичаєм для набуття речі за давністю володіння, їх зміни та еволюція інституту набувальної давності.

Ключові слова: набувальна давність, право власності, строки, набуття права власності, річ.

Проскуров М.В. Приобретательная давность на украинских землях и в Российской империи

Освещены вопросы понимания права приобретательной давности, как явления, а также в качестве института права собственности на территории Российской империи и на территории современной Украины. Проведен анализ ряда законодательных актов, действовавших в разные времена на упомянутых землях. Определены сроки, которые предоставлялись нормативными актами для приобретения права собственности. Выяснено круг вещей, к которым применялось право приобретательной давности. В статье исследованы условия, которые выдвигались законодательством или обычаем для приобретения вещи по давности владения, их изменения и эволюция института приобретательной давности.

Ключевые слова: приобретательная давность, право собственности, сроки, приобретение права собственности, вещь.

Proskurov Maksim. Acquisitive prescription on the territory of ukrainian lands and the Russian empire

The article highlights the issue of understanding the right of acquisitive prescription as a phenomenon and as an institution of property rights in Russian Empire and the territory of modern Ukraine. Author provides analysis of a number of laws have been enacted at different times in these lands. Terms are defined that provided regulations for ownership. It is shown the range of things to which was applied the right of prescription. The article investigates the conditions put forward by law or custom for the acquisition of ownership by acquisitive prescription, their changes and the evolution of the institute of acquisitive prescription.

Key words: acquisitive prescription, ownership, timing, acquisition of ownership, thing.

З історії відомо, що Україна стала незалежною лише в кінці ХХ-ого сторіччя, до цього часу українські землі знаходилися у складі різних імперій, відповідно на її території не було власного законодавства, яке б врегульовувало відносини між її громадянами.

У цивільному законодавстві, яке діяло на території України, інститут набувальної давності бере свій початок із Віслицького статуту польського короля Казимира 1347 р. Своє продовження на українських землях цей інститут отримав у Литовських статутах 1529, 1566 та 1588 років, «Право, за яким судиться малоросійський народ» 1743 р., в Загальному австрійському цивільному уложенні 1811 р. та у Зводі законів Російської Імперії 1832 р.¹

Звичаєве право на українських землях санкціонувалося не однаково. Найчастіше державна влада їх не забороняла. В умовах перебування різних регіонів країни в декількох державних утвореннях (Річ Посполита, Російська Імперія та інші) це мало принципове значення, бо незалежно від політичної ситуації загальне в звичаях залишалось.

Еволюція феодалних відносин на українських землях поступово змінювала значимість звичаєвого права. Все більшу вагу здобували писані законодавчі акти².

У другій половині XVII ст., а також у XVIII ст. поширилося таке своєрідне правове явище, як «займанщина» – довільна заїмка земель. Це було нічим іншим, як освячене звичаєвим правом володіння та користування на підставі першої «позики». Займанщина набула найбільшого поширення в малозаселених районах, де значна кількість землі, перебувала в «пустці», тобто не використовувалась, (наприклад у південних областях Правобережжя, Лівобережжя, а особливо у другій половині XVIII ст. у Південній Україні). Освоєння землі та подальше володіння нею на підставі «займанщини» допускалося лише тоді, коли вона вважалася вільною, тобто нікому не належала. Найчастіше такими були цілинні чи спустілі землі, а також залишені після смерті хазяїна, який не мав спадкоємців.

Вибір місця під заїмку, в період Визвольної війни, та визначений час після її завершення практично ніким не обмежувались. Кожен міг придбати землю, за словами учасників тих подій, «де похочет», скільки «потреба вкаже». Причому, якщо відбувалося колективне переселення (великої групи людей, а іноді цілого села) на незайняті ніким землі, то на нове місце не рідко «переносилася» і чинність тих норм звичаєвого права, яких дотримувалися переселенці на попереднім місці проживання³.

Значну частину положень збірника «Право, за яким судиться малоросійський народ» 1743 р., присвячено поземельним відносинам – основі існування суспільства того періоду. Право набувальної давності за цим збірником не визначається як інститут набуття або втрати права власності, воно зводилося до наступного: «Той, хто спірним ґрунтом за певними межами володіє за правом давності, а інша сторона не претендує, той і без присяги залишається володільцем».

На Русі, взагалі, набувальна давність з'являється вперше у Псковській судній грамоті (середина XVI ст.), але таке явище, як набувальна давність зустрічалося раніше цьому підтвердженням є угоди в яких зустрічається посилення на «старість» володіння, як на підставу набуття власності. Після падіння Пскова норми набувальної давності зникають, і з'являються вони в Зводі Законів (виключенням є стаття в «судебніке» 1497, та «Право, за яким судиться малоросійський народ» 1743 р.), в інших документах по всій імперії дані знайти не вдалося.

В різних джерелах руського права даються різні давнісні строки, наприклад, у Псковській судній грамоті, яка застосовувалася тільки до нерухомості, а саме до

земель, строки встановлювалися в чотири або п'ять років, при цьому була необхідність свідчень не менше чотирьох сусідів які б підтвердили, що володілець «чист, стражет и владеет тою землею или водою»

В «судебнике» 1497 р., набувальна давність встановлювалася протягом трьох років, але якщо спір торкався земель великого князя, то тоді давнісний строк становив шість років⁴.

1 січня 1835 р. вступив в силу «Свод Законов», який об'єднав діюче право в єдиний нормативний акт. Право набувальної або земської давності регулювалося ст.533 ч.1 т. X, а також четвертою главою другої книги («Про право земської давності»). Відповідно до ст. 533 ч. 1 т. X «спокійне безспірне володіння у виді власності перетворюються у право власності, коли воно продовжиться протягом встановленої законом давності». Строк набувальної давності становив 10 років (10, ст. 565).

Варто підкреслити те, що Звід законів, не вимагав добросовісності володіння для набуття права власності. Необхідними атрибутами набуття права власності у зводі визначені безперечність, спокій, непереривність та володіння у вигляді власності. З усіх ознак, в законі міститься дефініція лише однієї з них: під беззаперечним володінням розуміється таке володіння яке не може оспорюватися в судовому порядку.

Умови володіння річчю «у вигляді власності» тлумачилися різносторонньо. Як зазначав Д.І. Мейер розрізнялися точки зору «нової» та «старої» судової практики. Згідно першої, для встановлення даного факту не мало значення чи відносити себе володілець до власника, а також, чи вважають його таким треті особи. Володілець просто діє, як власник. На відміну від старого тлумачення, нове, базується на критерії «усвідомлення володільцем, що він володіє за себе, а не за іншого». Далі, обов'язковою умовою являлась здатність речі підлягати праву власності, чи її обігроздатності (наприклад, не підлягали дії давності заповідні мастки, та палацове майно).

Особливого порядку щодо визнання права власності за давністю володіння не було. За загальним правилом, якщо мали місце всі необхідні, вище зазначені умови, то право власності набувалося автоматично, само собою. А от коли питання визнання права власності торкалося нерухомих речей, власність яка вимагала «укреплення», то в такому випадку володільцю було необхідно звернутися до окружного суду, з проханням визнати право власності за ним, та видати засвідчуючий набуття акт⁵.

З розвитком Російської Імперії цивільне законодавство почало не дуже влаштувати суспільство, не достатньою ефективністю та урегульованістю тих, чи інших цивільних відносин, існуючими на той час нормативними актами. Виникали цілі низки колізій та проблем з розвитком різних інститутів цивільного права.

В історії було зроблено дві спроби змінити цивільне законодавство Російської Імперії. У 1892 році, був створений проект «Вотчинного уставу», у 1893 перевидається проект, але він виходить вже з пояснюючою запискою. Він мав ввести, належним чином врегульовану, систему реєстрації прав на нерухомі речі і також врегулювати речові права в силу наявності великої кількості недостатків у Зводі законів. Однак, право власності в проекті, регулюється таким же чином, як і у Зводі законів, за виключенням тих положень, які стосуються вотчиної системи. Очевидно укладачі уставу не вважали за необхідне внести зміни в цій частині законодавства. В 1906 році проект був переданий в Думу для подальшого прийнят-

тя, але в силу подій розгортаваних на території Імперії так і не був затверджений.

Виходячи з того, що проект 1892 р. дублює регулювання відносин в сфері права власності, то нас більше цікавить інший документ – «Гражданское уложение». Проект був абсолютно новим, який не мав аналогів серед законодавчих актів які діяли на території Російської Імперії. Особливістю даного проекту цивільного уложення є те, що більшість норм в сфері речового права були прямо запозичені з римського права і не були відомими Зводу законів.

В інститут набувальної давності, за цим уложенням, вводиться немало новел. Проект відмовляється від таких атрибутів давнісного володіння, як спокійність та беззаперечність, залишаючи лише безперервність та вимогу володіння річчю, як своєю власною. Щодо добросовісності, то цивільне уложення не відмовляє недобросовісному володільцю в набутті права власності, але продовжує строки давнісного володіння. Згідно цього проекту строки для набуття права власності за давністю володіння нерухомих речей становлять, ля добросовісного володільця – 10 років, та 20 років – для недобросовісного. Аналогічне правило застосовувалося до набуття права власності на рухому річ, 5 років – добросовісним володільцям, та 10 років для недобросовісних володільців.

Дуже не звичайним є короткий строк для набуття добросовісним володільцем рухомого майна, варто підкреслити що загальний строк позовної давності встановлений проектом – 10 років. Для уникнення ситуацій, коли позовна давність ще не припинилась, а набувальна, вже минула, ч. 2 ст. 109 Проекту встановлює досить доцільне правило: «Позов щодо права власності на майно, яке знаходиться в чужому володінні, погашається лише зі спливом давності володіння»⁶. Важливо зазначити, що добросовісність вимагається впродовж всього строку володіння. У випадку коли володіння в певний момент стає недобросовісним, тобто особа, що володіє даним майном, дізнається про приналежність майна іншій особі, необхідний строк для набуття права власності подвоюється. Питання доцільності такого підходу визвало велику кількість протиріч серед цивілістів. Виникало питання, якщо власник не здійснює ніяких дій щодо відшукування та повернення майна, чи потрібно подовжувати строк володіння⁷.

Автори проекту запозичили з римського права положення щодо зарахування часу володіння спадкодавця до часу володіння спадкоємця. Щодо переривання часу володіння, Проект цивільного уложення передбачав наступне: якщо володіння переривається не з волі володільця і той, в свою чергу, на протязі одного р. відновлює володіння чи принаймні подає відповідний позов, то давність не вважається перерваною.

В статті 173 проекту зазначалося, що давність володіння переривається в разі подання проти володільця позову щодо права власності, але на користь позивача⁸. Дана стаття, також не лишилася без критики науковців, вона викликала цілу низку протиріч та дискусій. Висувалося таке припущення, що дана стаття повністю протирічить суті власності, адже зі статті випливає, що давність переривається лише по відношенню до позивача, а по відношенню до всіх інших третіх осіб, ні. Тобто після спливу необхідного строку особа стає власником по відношенню до третіх осіб, а по відношенню до позивача ні. Цілком логічно випливає висновок, що не можливо бути одночасно власником та не бути ним. Подібних питань щодо статті 173 виникала досить велика кількість.

Редакційна комісія заявляла, що переривання строку набувальної давності може мати безумовне та відносне значення, на позиції безумовного значення такого

положення стояв сам Звід законів тим не менше редакційна комісія вважала, що відносна дія подання позову більш відповідає суті справи, «так як з поданням позову володіння, саме по собі не припиняється; володіння складає основу набувальної давності. Тому, якщо заяви спору проти володіння і можна приписати перериваючу набувальну давність дію, то звичайно, на користь особи, яка розпочала спір, але не по відношенню до всіх інших осіб, які не приймали участь у справі і які не потурбувалися щодо захисту своїх прав»⁹.

Варто зазначити ще одну досить важливу особливість набувальної давності, нерухома річ, яка записана у водчиних книгах, не підлягала дії набувальної давності

Право набувальної давності в Проекті цивільного уложення посідало, як ми бачимо, досить неоднозначне місце, і потребувало великої кількості змін та дороблювань. Проект цивільного уложення очікувала така ж доля, як і проект Вотчинного уставу, обидва документи так і не були прийняті.

1. *Гражданское уложение*. Проект Высочайше учрежденной Редакционной комиссии по составлению Гражданского уложения. – СПб., 1905. 2. *Мейер Д. И.* Русское Гражданское право / Майер Л.И.: ч. 1 и 2. – М., 1997. 3. *Калачов Н.В.* О давности по русскому гражданскому праву: По поводу сочинения г. Энгельмана: Die Verjährung nach russischem Privatrecht. Dorpat, 1867 г. / Н.В. Калачов // Журнал Министерства юстиции. – 1867. – № 10 (октябрь; т. XXXIV). – С. 133-155. 4. *Бабаев А. Б.* Система вещных прав: монографія / Бабаев А.Б. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 408 с. 5. *Бойко І.* Про цивільне право Гетьманщини за кодексом 1743 р. / І. Бойко // Право України. – 1999. – №3. – С. 88-92. 6. *Волков Г.А.* Вопросы приобретения права собственности на землю по давности владения / Г.А. Волков // Вестник Московского университета. Сер. II. Право. – 2000. – № 1 – С.17-25. 7. *Генкин Д. М.* История советского гражданского права / Генкин Д. М., Новицкий И.Б., Рабинович Н.В. – М., 1949. 8. *Гойхбарг А. Г.* Основы частного имущественного права / Гойхбарг А. Г. – М., 1924. 9. *Калмырзаев М.Б.* Приобретательная давность: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук / М.Б. Калмырзаев. – М., 2005. – 23 с. 10. *Победоносцев К.П.* Курс Гражданского права / Победоносцев К.П. / Ч.1: Вотчинное право. – М.: Статут, 2002. – 798 с. 11. *Черепяхин Б. Б.* Юридическая природа и обоснование приобретения права собственности от неуправомоченного отчуждателя / Б.Б. Черепяхин // Аналогия уральской цивилистики. 1925 – 1989: сб. статей. – М., 2001 – С. 254-255.

УДК 240.123

Л. В. ХУДОЯР

СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ У МІСЬКОМУ ПРАВІ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ І ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ

Досліджуються умови і фактори, які зумовили становлення принципу рівності в українському міському праві Правобережної й Лівобережної України козацько-гетьманської доби.

© ХУДОЯР Леся Вікторівна – провідний інженер Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України